BAŞKURT TARİHİ

MOLLA MÜNİR HADİYEV

Hazırlayan
Zafer Sever

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1824
KÜLTÜR SERİSİ: 1014

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-263-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE. TİC. A.Ş
Alemdar Mah. Molla Fenari Sok. No: 28/A
Cağaloğlu-Fatih / İSTANBUL
Sertifika Numarası: 52729 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul - 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Molla Münir Hadiyev: 10 Aralık 1876 tarihinde Kazan'ın N. Amzya Çistopol bölgesinde doğdu. Gençliği ve ailesi hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Hadiyev, çağında din adamı olmasının yanı sıra tarihçi ve pedagog olarak da tanınmaktadır. Kazan'da birçok âlimin yetiştiği Muhammediye Medresesi'nde eğitimini tamamladı. Aynı medresede 1902-1904 yılları arasında hocalık yaptı. Daha sona 1905 yılında Çelyabinsk şehrinde imam-hatip olarak görev yaptı. 1907 yılında genç yaşta Çelyabinsk Medresesi'nde yöneticiliğe kadar yükseldi. Aynı zamanda Çelyabinsk Hayırsever Toplum Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı. Bu sırada Manşur Nizametdinovna ile evlendi. Bu evliliğinden Sugar adlı bir kızı oldu. 1911 yılından itibaren Orenburg Arşiv Komisyonu'nda görev almaya başladı. Din adamı olarak tanınan Molla Münir Hadiyev tarih ilmiyle de ilgilendi. İlk olarak Cemaleddin Afgani'nin *Afganistan Tarihi* (Talimati al-bayan fi tarih al-afgan) adlı eserini 1902'de Kazan'da Tatar diline çevirdi. Aynı zamanda Kazan'da yayın hayatını sürdüren *Yıldız* ve *Şûrâ* dergilerinde yazılar yazmaya başladı. 1912 yılında Kazan'da *Başkurt Tarihi* adlı kitabını neşretti. Başkurt Tarihi'ni yazdıktan sonra Kazak tarihi üzerine çalışmalara başladı. Ancak ömrü buna vefa etmedi. 10 Ağustos 1913'te 36 yaşında Kazan'da hayatını kaybetti.

Zafer Sever: 30 Ağustos 1989'da Bayburt'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Bayburt'ta tamamladı. 2011 yılında Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü'nden, 2015 yılında ise aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans programından mezun oldu. 2017-2018 yıllarında doktora çalışmaları için Rusya Federasyonu Lobaçevski Devlet Üniversitesi'nde bulundu. Ayrıca Kazan, Moskova ve Petersburg'da araştırmalar yaptı. 2020 yılında *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti* adlı teziyle Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda doktor unvanı almaya hak kazandı. 2021 yılında Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'na Dr. Öğr. Üyesi olarak atandı. Hâlâ bu üniversitede görevini sürdürmektedir. Başta Sibirya tarihi ve kültürü olmak üzere İdil-Ural Türkleri, Türk-Rus İlişkileri üzerine yayımlanmış çalışmaları olup yine bu alanlarda çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz • 11
Giriş • 15
Hadiyev'in Hayatı ve İlmî Kişiliği • 21
Başkurt Tarihi • 31
Başkurt Tarihi'nin Kaynakçası • 117
Kaynakça • 118
Dizin • 123

ÖN SÖZ

Rusya Müslümanları arasında XX. asrın başlarında ilmî, fikrî ve kültürel alanlarda büyük bir ilerleme yaşanmıştır. Özellikle Çarlık Rusya'sını derinden sarsan 1905 İhtilali, İdil-Ural Türklerine millî uyanış yolunu açmış; bu asrın başında Rusya'nın farklı bölgelerinde birçok gazete, dergi ve kitap yayımlanmaya başlamıştır. *Başkurt Tarihi* adlı eserde bu dönemin ürünleri arasındandır. Hazırladığımız *Başkurt Tarihi*, Molla Münir Hadiyev tarafından 1912 yılında Kazan'da neşredilmiştir. Eser Arap harfli Tatar Türkçesiyle yazılmış olup toplam 71 sayfadır. Çalışma ana hatlarıyla Başkurtların menşesi, yaşadığı coğrafya, örf ve âdetleri, inançları, Başkurt ülkesinin Ruslar tarafından işgali ve Ruslara karşı iki yüz yılı aşkın süren Başkurt isyanları gibi konuları ele almaktadır.

Kazan Federal Üniversitesi Lobaçevski Kütüphanesi'nden temin edilen eser günümüz Türkçesine aktarılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Metinde yeri geldikçe kısa, bazen de uzun açıklamalara yer verilmiştir. Başka kaynaklara da müracaat edilerek Hadiyev'in verdiği bilgilerin mukayesesi ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Hadiyev'in referans ve açıklamaları metinde yıldız (*) şeklinde belirtilerek dipnotta yer verilmiş; kendi referans ve açıklamalarımız ise rakam verilerek dipnotta belirtilmiştir. Yazarın kullandığı bazı kelime ve kavramlarda yaptığımız düzenlemeler metinde parantez içerisinde, Hadiyev'in yaptığı kendi düzenlemeleri ise parantez içerisinde (Hadiyev) şeklinde verilmiştir. Ayrıca tespit edilen basım hata-

ları da düzeltilmiştir. Çevirisini yapmış olduğumuz metin, Türkçe'nin başka bir lehçesiyle yazılmış olsa da kendine özel hususiyetleri dolayısıyla kelime kelime aktarmak yerine metne sadık kalınarak Türkiye Türkçesi'ne aktarılmaya çalışılmıştır. Eser Abdrahman Fahretdinov'un 1925 yılında Ufa'da kaleme aldığı *Başkurt Tarihi* adlı eseriyle beraber 2007 yılında Rusçaya çevrilmiştir. Gerekli görülen yerlerde Rusça çevirisinden de karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın giriş sayfasında muhtevası diye yazılmış bölümde eserin içeriği hakkında bilgi verilmiş; fakat metin içerisinde bölüm isimlerine ve konu başlıklarına yer verilmemiştir. Sadece müellif, Roma rakamlarıyla metin içerisinde bölümleri ayırmayı tercih etmiştir. Giriş bölümü, Hadiyev'in hayatı ve ilmî kişiliği, Hadiyev'in kullandığı kaynakların değerlendirmesinin yapıldığı *Başkurt Tarihi*'nin kaynakları kısmı ve kaynakça tarafımızdan hazırlanmıştır.

1905 İhtilali sonrasında Türk aydınlarında mevcut yenilik ve bağımsızlık hissi şüphesiz alevlenmiştir. Ancak o dönem kaleme alınan eserlerde Çarın gölgesini halen aydınların üzerinde görmek mümkündür. *Başkurt Tarihi* adlı eserin de Başkurtlar için millî tarihçiliğin ilk örneklerinden biri olmasına rağmen müellifin Rus kaynaklarının ve Rus bakış açısının tesirinde kaldığı görülmektedir. Bu da eser içerisinde kullandığı cümlelerde ve ifadelerde açıkça hissedilmektedir. Eser Sovyetler Birliği Dönemi öncesi Tatar aydınlarının Ruslarla münasebetlerine ve kendi tarihlerine bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

2015 yılında yüksek lisans çalışması olarak hazırlanan bu eserin önsözü İdil Nehri manzaralı bir odada eserin neşredildiği şarkiyatın merkezi Kazan'da yeniden kaleme alındı. Çalışma hazırlandığı zaman İdil Nehri'ne bakarak eserin önsözünü aynı yerde yazma fikri genç bir tarihçi adayının hayalini kurduğu bir andı. Yıllar sonra araştırmalar için bulunduğum Kazan'da bu hayalimi geç de olsa

gerçekleştirdiğim için ziyadesiyle mutluyum. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkıları olan ve bizi bu sahada çalışmaya sevk eden kıymetli hocam Prof. Dr. Fatih ÜNAL'a, eser hazırlanırken desteklerinden dolayı değerli hocam Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU'na, yine eserin son okumasını yapan dostum Arş. Gör. Harun ARSLANTÜRK'e ve Kazan'da esere yeniden ulaşmamıza yardımcı olan dostum Dr. Emre ÖZSOY'a teşekkürlerimi sunarım.

Zafer SEVER
Kazan/Tataristan

GİRİŞ

Başkurtlar, İdil-Ural bölgesinde[1] yaşayan bir Türk kavmidir. IX. asırla birlikte yazılı kaynaklarda isimleri geçmeye başlayan bu kavim hakkında tafsilatlı ilk bilgileri veren kişilerin başında İbn Fadlan gelmektedir. Fadlan, Başkurtları en tehlikeli Türk kavmi olarak tanımlar[2]. Zeki Velidi Togan, Başkurtları dört ayrı zümreye ayırır. Bunlardan ilki Dağ Başkurtları (Bürcen, Üsergen, Tamyan), ikincisi Bozkır Başkurtları (Yumatı, Küdey, Geyne, İrekti, Yeney Tanıp urugları), üçüncüsü farklı tarihlerde Başkurtlara katılan Kıpçak, Nogay, Kırgız, Kerayit ve Merkit gibi uruglardır. Sonuncusu ise Rus işgalinden sonra bölgeye yerleşen Tatar, Bulgar, Mişer ve Müslüman Çuvaşlardır[3]. Başkurtlar savaşçı, cesur bir kavim olmasına rağmen hiçbir zaman kendilerine ait bir devlet teşekkülü oluşturamadı ve uruglar hâlinde dağınık bir şekilde yaşadı. XIII. asırla birlikte Urallara kadar gelen egemen güçler onları tahakkümü altına almaya başladı. Altın Orda Devleti zamanında Cuci ulusunun bir

---

1 Başkurtların yaşadıkları ve etkileşim hâlinde oldukları coğrafya için ayrıca bk., *İstoriya Başkirskogo Naroda,* Redaktsionnaya Kollegiya I Toma V. V. Ovsyannikov, V. K. Federov, F. G. Hisamitdinova, V Semi Tomah Tom I, Moskva Nauka 2009, s. 15-16.

2 Ramazan Şeşen, *İbn Fazlân Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s. 46-47.

3 Togan, kendisinin mensup olduğu Soklu Kay kabilesinin ise üçüncü zümreden olduğunu ifade eder. Bk., Zeki Velidi Togan, *Hatıralar,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 1-2; İsenbike Togan, "Başkurtlar ve Başkurt Havaları", *Tarihten Bugüne Başkurtlar,* Haz, M. Özyetkin, M. Dündar, İ. Kamalov, Ötüken, İstanbul 2008, s. 14.

parçası olan Başkurtlar, bu Devletin dağılmasının ardından Kazan Hanlığı'nın, Sibir Hanlığı'nın ve Nogay beylerinin[4] idaresi altında bulundu. XVI. asrın ortalarında Kazan'ın düşmesiyle birlikte Ruslara tâbi olmaya başladılar. Ancak Başkurtların yaşadığı topraklarda Rusların uyguladığı keyfî uygulamalar ve bölgeye yerleştirilen diğer halklar Başkurtlar arasında büyük huzursuzlukların çıkmasına sebebiyet verdi. Rusların bölgede izlediği asimilasyon ve sindirme politikaları asırlarca sürecek olan Başkurt isyanlarının başlamasına neden oldu[5].

Başkurt ismi tarihçiler arasında tartışılan konulardandır. Bu ismin kökeni hakkında birbirinden farklı görüşler vardır. Togan, Başkurt isminin "Beş Ogurlar" anlamına geldiğini belirtir. Bununla birlikte "Baş-Kurt/Kurt-Baş" gibi eski bir etimolojisi olduğunu da ifade eder[6]. Başka bir görüşe göre ise "Başkır" kelimesi "Madyar" (Macar) etnoniminin başka bir varyantıdır[7]. Bazı Arap coğrafyacıları, Pilano Carpini ve W. Rubruk gibi Batılı misyonerler Başkurtları Macarlarla birlikte zikretmektedir. Togan, Carpini ve Rubruk'un o dönemde Başkurt ülkesini kendilerinden önce İdil sahasını ziyaret ettikleri rivayet edilen Macar rahiplerinin gördükleri "Büyük Hungarya" ile birleştirdiklerini söyler. Bu durumun Ural Başkurtlarının menşesi hakkında yanlış yorumlara sebep olduğunu belirtir. Başkurtların Tölös[8] zümresine dâhil Türk kabilesi sayılmalarıyla bir-

---

4 Başkurt Nogay ilişkileri için ayrıca bk., Mehmet Alpargu, *Nogaylar,* Değişim, İstanbul 2017, s. 57-58.

5 *İstoriya Başkirskogo Naroda,* s. 16-17; Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İkinci Basım, Ankara 1966, s. 58-62; Fatih Ünal, *Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi*, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009, s. 54-55.

6 Zeki Velidi Togan, "Başkırt", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. 2, İstanbul 1993, s. 328-329.

7 Molla Münir Hadiyev, *Başkırd Tarihi,* Ümid Yayınevi, Kazan 1912, s. 14.

8 Bozkırda yaşayan teşkilatsız Türk boylarına verilen addır. Tölösler

BAŞKURT TARİHİ

Bu Kitabın Muhtevası

• Başkırdların[35] (Başkurtların) nüfusu ve onların şimdiki toprakları, buralarda Başkurtlardan önce yaşayan diğer kavimler. • Başkurtların Türk ve Tatar soyundan oluşları. • Başkurtların ikiye ayrılmaları. • Vengerlerin (Macarların) aslında Başkurt olmaları. • Başkurtların Bulgar Türkleri ve Saray hanlarının gayretleriyle İslâm'a girişleri. • Başkurtların meşhur şairleri, bazı örf ve âdetleri. • Başkurtların eski idareleri ve hanlıkları, kendi istekleriyle Rusya'ya tâbi olmaları. • Başkurt topraklarına şehirlerin kurulmaya başlanması. • Rusya içlerinden göçün başlanması. • Başkurtların huzursuzlaşmaya başlaması, • Başkurt ve Kazakların birleşerek Kazan şehrine seferi. • Büyük Petro'nun planları. • Orsk şehrinin hangi maksatla kuruluşu. • Taymas Şaymov'un Devlete büyük hizmetlerde bulunması. • Orsk şehrinin kuruluşu esnasında Başkurtların başkaldırıları ve buna önderlik edenler. • Tevkelev, Krillov ve Rumyantsev'in bu başkaldırıları bastırmaları ve çok kan dökülmesi. • Tevkelev'in gayretleriyle Orta Cüz Kazak topraklarının Rusya'ya katılması. • Krillov'un yerine Tatişçev'in tayin

---

[35] Başkurt isminin kullanım şeklini kaynaklarda farklı görmek mümkündür. Doğu kaynaklarında Başcirt, Başgurd, Başgırd, Bacgurd, Batı kaynaklarında ise Bascart, Bascatur, şeklinde görülmektedir. Molla Münir Hadiyev Başkırd, Zeki Velidi Togan ise Başkurt şeklinde kullanmıştır. Çalışmada Togan'ın verdiği biçimde Başkurt ismi tercih edilmiştir. Bundan sonra metinde Başkurt şeklinde geçecektir.

II

Eski devirlerde Doğu ve Orta Asya bozkırlarında göçebe hâlde yaşayarak sonraları aralarından Attila, Cengiz, Timur gibi büyük şahısları ortaya çıkaran, bütün dünyayı dehşete salan büyük Tatar (Türk-Moğol) topluluklarının mevcudiyeti bilinmektedir. Başkurtların da bu Tatar topluluklarından biri olduğu birçok tarihçi tarafından beyan edilmektedir. Florinski diyor ki:

"Tepeden bakıldığı zaman Türk kabileleri arasında farklılıklar oldukça çoktur. Ancak Türk kabileleri içerisinde yer alan Tatar ve Başkurt kabileleri arasında bu kadar farklılık yoktur. Zaten bu iki kabilenin her ikisi aynı nesil ve aynı ırktan olduğu hâlde birinin Tatar, diğerinin Başkurt diye adlandırılmaları yaşadıkları yerin farklılığından veya yaşam tarzlarının farklı olmasından dolayıdır."

Vitevski buna dayanarak diyor ki:

"Florinski'nin söyledikleri doğru olsa gerek. Çünkü Kazan Tatarları ile Ural Başkurtları arasında farklılık çok azdır. Hem ilmî izahlar bakımından da unsurları birbirine mütenasip görülmüştür. Etnografların (şecere-soy bilimcileri) en büyük delili olarak görülen dil birliği hususu bunlarda mükemmeldir. Zira Başkurt dili ile Kazan Tatarlarının dili arasında farklılık yok denecek derecede azdır[41]. Bunlar arasındaki farklılık sadece yaşam tarzında ve biraz

[41] Tatar-Başkurt dillerinin benzerliği ve farklılıkları için bk. Özkan Öztekten, "Tatar-Başkurt Meselesi" ve Başkurtça", *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, Haz. M. Özyetkin-M. Dündar-İ. Kamalov, İstanbul 2008, s. 84-89.

III

Başkurtlar doğu ve batı olarak ikiye ayrılırlar. Doğu diye Ural etrafındaki Başkurtlar adlandırılır. Batı diye Avusturya'nın büyük bir kısmını teşkil eden, ilim, sanat ve ticaret yönünden çok gelişmiş Venger kavmi adlandırılmaktadır. Bu hâlde Vengerler kendilerini Madyar, Türkler Macar diye adlandırır. Eski İslâm müverrihlerinin bazıları Hungar, bazıları Macgar, bazıları Macgard, bazıları Başkurt diye adlandırırlar[46]. Macarlar eskiden Ural etrafında yaşıyorken

[46] Kuzeyev, Başkurt-Madyar akrabalığı teorisini esasen Başkurtlar ile Macarları aynı boy olarak gören Doğu kaynaklarının çelişkili verilerine dayandırmaktadır. Kuzeyev Doğu kaynaklarında Başkurt-Madyar akrabalığı teorisinin böyle bir algı oluşturma sebebini şu şekilde ifade eder: *"Doğulu yazarların Basgard adı altında Madyarlar'ı kastettikleri yönündeki bir görüş önceleri İ Fisher (1768) ve A.I. Schlaser (1813) tarafından ifade edilmiş, fakat bir teori olarak İbn Rüste'nin (1868) eserine D.A Hvalson tarafından yazılan notlarında yer almıştır. Daha sonraki çalışmalarda D.A Hvalson'un kanaatleri temel olarak alınmıştır. D.A Hvalson ortaya koyduğu kanıtlarda, İbn Rüste'nin haricinde Mesudi, el-Belhi, İdrisi, Yakut el Hamevi, Kazvini, İbn Said, Ed-Dimeşki ve Ebu'l-Fida'nın eserlerini de kullanmaktadır. Onun temel görüşüne göre, Başkort ve Magyar etnonimleri eski biçimi Bacgard olan ortak bir kökten kaynaklanmaktadır."* Bk., Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri,* s. 428-429; Rasonyı ise nasıl Tuna Bulgarlarını Türk kavimleri arasında sayıyorsak aynı sebeplerden de Macarları Türk olarak kabul etmemiz gerektiğini belirterek *"Türkler Macarların babası Fin-Ugorlar ise anasıdır"* der. Bk., Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük,* s. 118; Peter Golden de Magyar (Macar) ulus adının Başqort (Başkurt) kelimesiyle ilişkilendirilmesinin zor olduğu ifade eder ve filolojik olarak da ihtimal dışı görür. Bk., Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş,* s. 307-308; Doğu kaynaklarında Başkurt etnonimi (kavim) şu biçimlerde yer almaktadır. (İbn Fadlan Başkırd), (Mesudi Başgırt), (İdrisi Başgırt), (Yakut el-Hamevi Başğırd-Başgırd), (İstahri Başgırt), (Kazvini Bâşgırt),

IV

X. asrın başlarına kadar genel olarak Başkurtlar Mecusi olup İslâm dini bunlar arasında kısmen yayılmaya başlamıştır. Bazısı hayvanlara ibadet ederken, bazısı 12 ilaha iman etmiştir[57]. Mesela kış, yaz, yağmur, yel, bitkiler, su, hayvan, gündüz, gece, toprak, hayat, ölüm bunların her biri için bir ilah sayılmıştır. Hatta çok kısa bir zaman önce Başkurtlar'da Mecusilik zamanından kalan âdetleri görmek mümkündür. Mesela genç gelin ve damat evine gelip yerleştiği zaman oradaki dağlara, nehirlere, meşhur yerlere, kaynataya, ağaçlara, yaşlılara, ayrıca oranın itibarlı kişilerine diz çökmek ve secde etmek zorunda idi. Bazılarının söylediğine göre Başkurtların yaz günlerini tazimlemeleri de bu Mecusilik'ten kalmadır[58*]. Volga (İdil) Bulgarları X. asırda İslâmiyet'i kabul ettiği zaman, kendilerine tâbi Başkurtlara da bu dini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Tamamen olmasa da kısmen İslâmiyet'i yaymaya muvaffak olmuşlardır. Sonra Altın Orda hükümdarlarından Berke Han (1266) ve Özbek Han (1341) Başkurtlar arasında İslâmiyet'i yaymaya çalışmışlardır. Bunlar tamamen muvaffak olup bütün Başkurdistan'a İslâmiyet'i yerleştirmiştir. Volga Bulgarları İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, İslâm ahkâmını iyice öğ-

---

[57] Togan, bu on iki ilahın Başkurt boylarının on iki boylu diye ifade edilmesiyle mutabık olduğunu belirtmiştir. Bunlardan Bürcen kabilesinin ongunu olarak şecerelerde malum olan turna da İbn Fadlan tarafından bir ilah olarak zikredilmiştir. Bk., Togan, *Başkurtların Tarihi*, s. 6; Şeşen, *İbn Fazlân Seyahatnamesi*, s. 47.

[58] Spravoçnaya Kniga Ufimskoy Gub., Otdel V, str. 371.

V

Anlaşıldığına göre Rusya'ya tâbi olmadan önce Başkurtların tamamı uluğ hana tâbi olan küçük beyler ve hanlar tarafından idare olunmuşlardır. Bu hanlar yerine göre bazı zamanlarda az bazen de çok sayıda olmuştur. Birinci hanın erkek evladı ne kadar olursa olsun kendisinden sonra tamamı han olduklarından hanın evlatları çok olursa hanlar da çok sayıda olurmuş, az ise hanlar da az sayıda olurmuş. Mesela Tabinsk'deki[71] hanların sayısı bir dönem 17'ye ulaşmıştır. Bunun için de "on yedi karındaş tabını" diye isim verilmiştir. Bu küçük hanların kendilerine mahsus toprakları ve reayaları vardı. Bu hanlığı diğer hanlıktan ayırt edebilmeyi kolaylaştırmak için her birine uluğ han tarafından bir kuş, tahta damga ve bir lakap verilmiştir[72]. Mesela: Ak İdil civarında konar-göçer "Yumran Tabın" urugunun hanına alamet için kuşlardan "karakuş", ağaçlardan ardıç, damgalardan "kabırga" damga, lakaplardan "salavat" lakabı verilmiş idi. Ayrıca Cengiz Han; Ulu Nogay Hanı Oraz Bey'e kuşlardan "hüdhüd" kuşunu, lakaplardan "Şeyh Ali Bey" lakabını vermişti. Başkurt hanlıklarından biri Ufa Hanlığı idi. Şimdiki Ufa şehrinin yakınlarında kendi zamanına göre büyük, şöhretli Ufa isminde bir şehir vardı ve hanlar orada yaşarlardı[73]. Ufa hanlarının en sonuncusu "Tore Baba Tavgulusof" isminde olup, Ufa İdili'nin Ak İdil'e döküldüğü yerdeki bir burunda inşa edilmiş kalede

[71] Şimdiki durumda İsterli Tamak üyezdinde bir kasaba.

[72] Kuş ve ağacın kendileri değil yalnızca isimleri verilmiş olsa gerek.

[73] Spravoçnaya Kniga Ufimskoy Gub.

VI

Büyük Petro'nun birinci planı "Or" Nehri civarına bir şehir kurup onun vasıtasıyla bütün Başkurdistan'ı Rusya'ya bağlamak ve Buhara, Hive, Hindistan taraflarına giden yolu açmak idi.[88] İşte Büyük Petro'nun bu hâkîmâne planını Krillov hayata geçirdi. İmparatoriçe Anna tahta oturunca kendisine bir proje takdim edip bu projede Or Nehri üzerine bir şehir kurmanın gerekliliğini ve bu şehir kurulduğu zaman Başkurdistan'ın Rusya'ya tamamen bağlanacağını, Buhara, Hive, Bedehşan gibi zengin toprakları da ele geçirmenin mümkün olacağını anlattı. İmparatoriçe Anna, Kirillov'un bu planını çok uygun buldu[89]. Fakat Başkurtlar uzun zamandan beri huzursuz oldukları için bu şehrin kurulması esnasında da başkaldıracakları malumdu. Bunun için bu işlerin yapıldığı dönemde Hükümete sadık Başkurtların bulunması oldukça zaruri idi. Kirillov'un şansına böyle kişiler Başkurtlar arasında hemen bulundu. Bunlardan birisi ve Devlete büyük sadakatle hizmet eden "Taymas Şaymov" idi. Bu kişi diğer Başkurt starşinaları[90]

---

[88] Petro'nun bölge siyaseti hakkında ayrıca bk., Murat Özkan, "Petro'nun Altın Düşleri: İvan Dmiriyeviç Buhgolts'un Yarkend Keşif Sefer (1714-1716)", *Hacattepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17(32) 2020, s. 187-202.

[89] Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk., George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2009. s. 206-208.

[90] Ruslar, Başkurtların ve diğer halkların Rus hizmetine girmelerinin ardından yönetim mekanizması içinde, yerli idareciler için "starşina" terimini kullanmıştır. Bundan sonra metinde starşina yerine aksakal

VII

Krillov'un ölümüyle onun yerine 1 Mayıs 1737'de Tatişçev tayin edildi. Bunun döneminde Başkurtlar arasında her ne kadar huzursuzluklar çıktı ise de dikkate alınacak derecede değildi. Böylece Başkurtlar arasında sükûnet sağlandı. Bu defa Rusya tebaalığını kabul etmiş olan Küçük Cüz Kazak hanlarından Ebu'l-hayr Han gittikçe değişti. Başkurtların Devlete olan düşmanlıklarından faydalanmak için, kendilerine oğullarından birini han olarak kabul ettirmek düşüncesine yöneldi. Bu maksatla 1737 yılının yazında Başkurdistan'a geldi. Ebu'l-hayr Han çok "hilekâr" bir kişi olduğundan kendisinin niçin geldiğini gizlemek maksadıyla törelere "Ben Başkurtları Rusya'ya karşı itaate davet için geldim," dedi. Lakin Tatişçev bunun hangi düşünceyle geldiğini anlamakta gecikmedi. Yine de hiç husumet göstermedi. Ebu'l-hayr'ın bu düşünceleri için teşekkür edip, biraz da hediyeler verdi.

Ebu'l-hayr Han, Başkurtlarla daha yakın münasebet tesis etmek için bir Başkurt kızını zevceliğe aldı. Ebu'l-hayr Han'ın bu siyasetleri boşa gitmedi. Bu gelişiyle Başkurtlar onu kendi hanları olarak tanıdılar. Ebu'l-hayr Han da açıktan açığa düşmanlık göstermeye başladı. Başkurtlar'da da yine açıktan açığa düşmanlık alametleri sezilmeye başladı. 1738 yılı Nisan'ında Ebu'l-hayr Han bir kısım Başkurt'u yanına alıp, Orenburg (şimdiki Orsk- Hadiyev) şehrine gelerek kendisine katılmayan Başkurtların sürülerini talan etti ise de bir miktar ceza karşılığında iade etti. Binbaşı Stankov (Ostankov), Ebu'l-hayr Han'a adam gönderip, kendisinin bu işe karşı olduğunu bildirdi. Ancak hiç fayda etmedi. Ebu'l-hayr Han

VIII

Bu işan ilk ortaya çıktığı zamanlarda 32 yaşında olup, çok enerjik, silah tutmaya ve ata binmeye kabiliyetli idi. Hatta bu kabiliyeti ile bütün Başkurtları hayrete düşürüyordu. Bu işan kendi nüfuzunu artırmak için "Mekke ve Medine'de bulundum. Kâbe'yi tavaf ettim. Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret ettim. Peygamberimizin ziyaretine yüzümü sürdüm. Zemzem-i şerifi de içtim. Orada bulunan bütün işanları da görüp hayır dualarını aldım," deyip kendisini hacı olarak tanıtmaya muvaffak oldu. Bunun işanlığına ve hacılığına inanmamak da mümkün değildi. Çünkü her zaman akçe almadan dolaşıyor ve kendisinden çeşitli kerametler sadır olduğunu da söylüyor. Sesi güzel olduğu için Kur'an'ı da çok güzel okuyor. Gece namazlarını hiç aksatmıyor. Tespihi de kolundan hiç düşürmüyordu. Çok gezdiğinden Orta Asya'da bulunan dillerden de haberdar idi. Hem Arapçayı da biliyordu. Bunun hareketleri ve sözleri cahil mizaçlarına çok uygun olduğundan Kazakların tamamını cezbetti. İşan Hazret işin ileri gittiğini görünce, işanlık ile yetinmeyip herhangi bir bölgede han olmak arzusuna kapıldı. Şöyle ki bu işan çok yerde gezdiği için Kuban[109] civarına gelip, Cungar hanının oğlu[110] Sultan Giray'ın durumundan ha-

[109] Kafkasya'da

[110] Cungar Kalmuklardan olan büyük bir kabile idi. 1720'li yıllarda Ulu Cüz, Orta Cüz Kazaklarını kendi hâkimiyetleri altına alıp büyük ve kuvvetli bir memleket kurmuşlardı. Fakat 1756'da "Amursan" adlı hanları döneminde Çin ile savaşıp yenildiler. Çinliler muzaffer bir şekilde ülkelerine girdiğinde, katliam yapıp milyondan fazla halkı öl-

IX

Devletin desteği; Krillov, Tatişçev ve Urusov'un gayretleriyle Orenburg etrafının bir noktaya kadar düzene konulduğu yukarıda zikredilmişti. Bundan sonra geri kalan kısımların tamamlanması Büyük Petro'nun en sevdiği adamlarından Neplüyev'in hissesine düştü. Neplüyev Rusya tarihinde adı geçen en büyük şahıslardan birisi olduğundan, Rus dilinde bunun biyografisi çok tafsilatlı yazılmıştır ki burada biraz tercümesini yazmak bizim için de faydalıdır diye düşünüyorum. Neplüyev şimdiki "Orenburg" şehrinin kurucusu ve Orenburg valilerinin ilkidir. Kendisi zadeganlardan (dvoryan) olup 1693'te Novgorod vilayetinde atasının ikametgâhında dünyaya gelmiştir. Atası İvan Neplüyev "Narva" önlerinde XII. Karl ile yapılan savaşta yaralanıp bu yaradan dolayı ölmüş ve Neplüyev de 16 yaşında babasız kalmıştır. Neplüyev 18 yaşına gelir gelmez evlenmiştir. Bir çocuğu olduktan sonra karısını ve çocuğunu bırakıp, bir manastırı ziyarete giderek bir yıldan fazla orada bulunup dönmüştür. Neplüyev okumak için hiçbir yere gitmemiş, hiç mektep görmemiştir. Sadece annesinden okuma yazmayı öğrenmiştir. Daha sonraki dönemlerde de kendisinde okuma hevesi mevcut olmamıştır. Bu sırada Büyük Petro tarafından bir ferman neşredilip aristokrat ailelerin çocuklarına geometri ve mühendislik öğrenme mecburiyeti getirildi. Hatta o zamana kadar evlenmeyen aristokrat çocuklarının ellerinde, bunları bildiğine dair şahadetnameler olmadığı takdirde evlenmeleri yasaklandı. Bu yüzden Neplüyev adı geçen bilimleri öğrenmek için annesini, karısı ve

X

Kutluğ Muhammet Tevkelev'in Devletimiz için çok büyük hizmetlerde bulunduğu, hatta Küçük Cüz Kazak topraklarının yalnızca Tevkelev'in gayretleriyle Rusya'ya dâhil edildiği yukarıda bahsedilmişti. Bu hizmetleri karşılıksız kalmadı, kendisine ilk olarak albaylık, daha sonra generallik dereceleri verildi. Ufa civarında çok büyük ve verimli topraklar ve çok sayıda köylüler de hediye edilmiş idi. Fakat sonraları hangi sebepledir bilinmez, Tevkelev halka ve özellikle kendi idaresindeki reayaya karşı nahoş muamele etmeye başladı. Bu yüzden elindeki reaya açıktan açığa karşılık vermeye başladı. "Baltas", "Murdvinge" köylerinin reayası hep birden kendisinden uzaklaşarak orman içlerine kaçtılar. Orman aralarından çıkıp, Tevkelev'in ikametgâhlarına hücum ederek çeşitli zararlar verdiler. Hatta Tevkelev'in kendi canına bile kastettiler. Tevkelev, Ufa Mahkemesine durumunu bildirdi. Ufa Mahkemesi bu kaçkın köylülere yazılar gönderip itaat etmelerini öğütledi. Fakat hiçbir faydası olmadı. İtaatsizlikleri aralıksız devam etti. Kesin çare bulunamayınca bunların üzerine Tihomirov ve İzmayilov adlı kişilerin komutası altında askerî birlikler sevk edildi. Tatar köylüleri askere karşı koydular. Fakat bunlarla başa çıkamadılar ve tamamı esir alındı. Fakat üç tanesi kaçmaya muvaffak oldu. Bunlardan bir tanesi "Habibullah" ismindeki önderleri idi.

Neplüyev, meselenin kötüye gideceğini düşünerek Senatodan: "Gelecekte bu köylülere karşı nasıl muamele

XI

Abdullah Molla (Batırşah) kendisi Mişerlerden olup orta boylu, köse, hilekâr kıyafetli, hitabeti kuvvetli, sözünü akıllıca ifade eden, Başkurtlar arasında çok şöhretli, ilmi ile her Başkurt'u kendisine bağlayan biri idi. Kendine has eğitimini tamamladıktan sonra Başkurdistan'ın her tarafında seyahat etti. Gittiği her yerde vaaz ve nasihatlerde bulundu. Zaman buldukça çocukları da okutuyordu. Kendisi iptidai eğitimini Kayınsk nahiyesinde İlşah Molla adındaki kişinin yanında tahsil etmişti[126].

Bir dönem bu Molla, Müslim denilen aksakalın köyüne geldi. Müslim bunun şerefine çok büyük bir toplantı düzenleyerek insanları topladı. Çok miktarda et ve kımız hazırladı. Halk toplandıktan sonra etleri yemeye, kımızları içmeye başladılar. Kımız içerken coşup siyaset konusuna girdiler. Kımızın tesiriyle konuşurken, önünü arkasını düşünmeden, Abdullah Molla'yı kendilerine önder yaparak, Hükümete karşı başkaldırmaya karar verdiler. Abdullah Molla burada işi organize ettikten kısa bir süre sonra "Salyut" köyüne (Zalataust üyezdinde olmalı-Hadiyev) geldi.

[126] Müellif Batırşah'ın tahsil hayatını Kayınsk nahiyesinde İlşah Molla adındaki bir kişiden aldığını belirtse de farklı bir kaynağa göre ise Batırşah tahsil hayatına Zey Nehri üzerindeki Taysugan Medresesinde, Nadir Abdurrahman'ın yanında başlamış, daha sonra Alat yolu Taşkiçü köyünün mollası Abdüsselam Urazmuhammed'in yanında tahsil hayatına devam etmiştir. Batırşah'ın Ruslara karşı mücadeleye başlamasında öğrencilerini millî ve manevi ruhla yetiştiren bu iki hocanın etkisi büyük olmuştur. Bk., Alp, *"Rus Çarlığının Başkurt Topraklarını İşgal Siyasetine Karşı Batırşah İsyanı (1755-1756)"*, s. 535.

DİZİN

A

Abdrahman Fahretdinov 12
Abdullah Molla Batırşin 108
Abız 74, 75, 108
Ablay 57
Aglay 95
Ahmed bin Fadlan 38
Ahund 72, 107
Ak İdil 55, 72, 74
Aksakal 65, 103, 116
Almanlar 46
Almuş 38
Altın Orda Devleti 15, 32, 48, 56
Amzya Çistopol 5, 22
Anna 64, 65, 71, 72, 73
Arap 11, 16, 20, 26, 27, 35, 38, 46
Arapça 50
Aristov 61
Asterman 93
Astrahan 21
Asya 34, 36, 46, 50, 66, 67, 72, 80
Aşkadar 51
Atilkus 41, 42, 43
Ay 34, 70, 103
Ayuke 60
Azak 115

B

Baksu 45
Baltas 99
Bartenev 63
Bartinof 63
Başka 18
Başkarus 18
Başkır 16, 119
Başkırd 16, 31, 40, 47, 119
Başkırdların 31
Başkırt 16, 32, 47, 56, 120, 121
Başkurdistan 20, 32-34, 43, 49, 58, 62-64, 66, 71, 72, 77, 78, 81, 88, 101, 102, 107-110
Baş-Kurt 16
Başkurt Aymağı 21
Başkurtça 34, 36, 120
Bedehşan 64, 71
Berke Han 49
Bessarabiya 43
Billa 45
Bilyarsk 58
Bin Kalmuk Gölü 53
Birsk 56, 57, 107
Bişkırd 47
Bobil 101, 102
Bobiller 102
Bosıy Volk 18
Bozkurt 18
börü 48
Buhara 52, 62, 64, 71
Bukanbay 66
Bulgarlar 17, 27, 45
Burnak 54
Burtas 28
Burtaslar 27
Bus kurt 18
Butagin 84
Butçiyev 110
buyak 53
Buzuluk 34
Bürcen 15, 49, 110
Büyük Petro 31, 62-64, 66-68, 90-93

C

Cemaleddin Afgani 5, 22
Cuci 15, 17, 47
Cungar 66, 80, 81, 85, 88, 89, 119

Ç

Çelyabinsk 5, 22, 23, 25, 58
Çertovo Gorodişe 56
Çilebi 65, 70, 83, 84
Çirmiş 32, 58, 61, 101, 103, 107
Çişme 50
Çora Batır 51
Çud 33, 34
Çukur 50
Çuvaşlar 32, 103

D

Dema 73
Dımeşkî 28, 35
Dinyester 43
Don 35, 71, 113

E

Ebu'l-hayr Han 32, 66, 67, 68, 69, 70, 77, 78
Ebü'l Fida 28, 37, 120
Eski Katedral 76

F

Fin-Ugor 19-21, 33
Florinski 28, 36
Frenk 35, 43, 44

G

Geyne 15
Gulayev 110

H

Hadiyev 5, 11, 12, 16, 21-29, 31, 41-44, 48, 56, 57, 65, 70, 72, 75, 77, 82, 85, 86, 89, 91, 95, 107, 109, 120
Halep 28, 43, 46
Halilullah 24, 25
Hazar 28, 41, 120
Hazaristan 41
Hazarlar 27, 41, 42
Heredot 20
Hindistan 64
Hiseyn 45
Hive 62, 64
Hoca Berdi 96, 97
Hohlov 61
Hokand 50
Hollanda 91
Hubbetullah bin Seyyid Battal 52
Hungar 40, 43
Hungarya 16, 44, 47
Hunlar 19
Huvenovski 62
hüdhüd 55

İ

İbn Fadlan 15, 28, 35, 38, 39, 40, 46, 49
İbn Rüste 28, 35, 40, 42, 43
İbn Seyyid 46
İbrahim Butçiyev 110
İdil 5, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 21, 28, 32, 35, 38, 41, 47, 49, 55, 56, 59, 67, 72, 74, 79, 120, 121
İdil-Ural 5, 11, 15, 18, 28, 59, 79
İdrisî 28, 35
İgor Alayı 18
İk 34, 74
İrekti 15
İrimil 34
İsakov 95, 110
İset 33
İslâm 22, 29, 31, 38, 40, 42, 44, 49, 50, 56, 72, 81, 120
İslâmiyet 17, 44, 49, 50
İstanbul 4, 15, 16, 18, 20, 21, 28, 29, 33, 36, 37, 39, 41, 43, 45, 46, 52, 56, 62, 64, 72, 78, 79, 83, 93, 118, 119, 120, 121, 122
İşan 32, 52, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 96, 97
İşimbayov 100

İş Nazar 115
İştek 17, 47
İtalya 44, 91
İvan Grozni 56

J

Jula 42

K

Kadiks 92
Kafkasya 80, 93
Kalmuk 37, 53, 59, 60, 74, 75, 112
Kalmuk Abız 74, 75
Kama 32, 35, 62
Karadeniz 16, 35, 41, 42, 43, 91, 119, 121
Karasakal 32, 79, 81-89, 95, 96, 97, 121
Karasakal İşan 32, 81, 82, 83, 87, 88, 96, 97
Kargalı 52, 112, 114
kaşmau 54
Katay 54
Kayınsk 109
Kazak 5, 17, 23, 31, 32, 37, 53, 59, 62, 66-71, 77, 81, 83-85, 87, 88, 94- 97, 99, 105, 111, 112, 114, 115, 121, 122
Kazan 5, 11-13, 16, 17, 21-23, 25-29, 31, 32, 36, 37, 56-63, 67, 72-74, 78, 79, 95, 100, 105, 108, 112, 117-121
Kazvînî 37
Kerayit 15
Kıpçak 15, 17, 21, 28, 47, 56, 111
Kırgız 15, 17, 53, 59, 62, 66, 67, 70, 94, 111
Kırım 62, 63
Kızıl-Kurt 18
Kiçi 66
Kilmat 54
Kinderman 97
Konstantiniyye 43, 44
Kosum 61, 74
Koşelevka 50
Kuban 80
Kublitski 104, 105
Kudryavtsev 62
Kunanku 53
Kurt-Baş 16
Kurt-Zakir 18
Kuzeyev 18, 19, 20, 21, 33, 40
Küçük Cüz Kazak 67, 77, 81, 99
Küdey 15
künde 42

L

Lapin 96
Libidiye 41
Libidyas 41
Lipçin Seyahatnamesi 29, 117

M

Macar 16, 20, 40-43, 45, 47, 48
Macarların 31, 40-42, 45, 47
Macgar 40
Macgard 40
Madyar 16, 19, 20, 40, 48
Manşur Nizametdinovna 5, 22
Mecmuu'l Metayif ve'l Adab 52
Mecusi 49, 61, 81
Medine 80
Mekke 52, 80
Melekes 103, 104
Merkit 15
Minlu Kul 79
Mişer 15, 32, 59, 72, 85, 95, 101, 102, 104, 105, 106, 111, 115
Molla Münir Hadiyev 5, 11, 16, 21, 22, 23, 25, 26, 31
Mordva 101
Morskoy Akadimiye 91
Moskova 5, 51, 56, 57, 59, 60, 69, 100, 106, 113, 118
Muktedir Billâh 38
Murdvinge 99

N

Narva 90, 91
Nemseler 46

Neplüyev 32, 90-95, 97, 98-108, 110-115, 120, 121
Nikolay 25, 28
Nogay 15-17, 32, 55, 59, 72-74, 78, 79, 98
Nogaylar 16, 118
Novoşeşminsk 62
Nurali Han 67, 112, 114, 115

O

Or 34, 64, 68, 69, 70
Orazay 95
Oraz Bey 55
Orenburg 5, 21-24, 27, 29, 32, 33, 51, 65, 69, 70, 75, 77, 78, 79, 84-87, 89, 90, 94, 95, 97, 98, 104, 106, 107, 110, 112-114, 116, 117, 119, 120
Orsk 31, 70, 75, 77, 78, 85, 86, 89, 95, 97
Orta Cüz Kazakları 65, 79
Ortodoks 58
Osa 57, 72, 103, 105
Osmanlı Devleti 67
Ostankov 77
Ostyak 19
Otin 75

Ö

Özbek 49
Özbek Han 49

P

Paskır 19
Pavlodski 84, 85
Perm 32, 94
Peşt 45
Plano Carpini 46, 47, 118
Pravitlistov 84
Prusya 111
Pugaçev 51

R

Ravza-i Mutahhara 80
Rogervik 51, 107
Romanovlar 25
Rubruk 16, 47
Rudenko 120
Rumyantsev 31, 72, 73, 74, 75
Rus 5, 12, 15, 25-28, 32, 33, 35, 37, 48, 50-52, 56, 57, 59, 60, 62, 64, 65, 67, 68, 74, 79, 82, 83, 87, 90-97, 101-103, 106, 107, 108,-116, 118, 120-122
Ruslar 11, 27, 37, 56, 57-59, 64, 69, 87, 108
Rusya 5, 11, 21, 23, 25, 29, 31, 32, 35, 39, 43, 51, 55-58, 60, 63, 64, 66-69, 77-79, 82, 84, 85, 89-91, 93,-97, 99, 102, 114, 119, 121

S

Sakmar 34
Salavat Yulayev 51
Saltıkov 112
Samara 32, 33, 56, 62, 76, 78, 89, 94, 95, 96
Saray 120
Sarı Markas Oğlu 51
Sarmat-Alan 21
Sarmatlar 19, 35
Saymonov 96
Semipalat Kalesi 96
Sergeyev 60, 63
Seyyid 46, 52, 59, 60, 61
Sibir 16, 56, 57, 59, 66, 70, 72, 103, 104
Slav 42, 44
Sok 4, 34
starşina 64
Stavropol 94
Sufi Allahyar Hazretleri 53
Sugar 5, 22
Sultan Giray 80, 81, 85, 87
Süyüş 103
Svyatoslov 45

Ş

Şadrin 70
Şehabeddin El-Mercanî 28, 117

Şlisselburgsk 116
Şûrâ 5, 21, 22, 23, 29, 56, 119

T

Tabın 55, 59, 114
Tabinski 55
Taceddin Yamçigulov 53
Taksun 45
Takvimu'l Buldan 28, 37
Taliş 103
Tamyan 15, 111
tarhanlık 65, 72
Tatar 5, 11, 12, 15, 19, 21, 22, 26, 28, 31, 32, 36, 37, 47, 58, 62, 67, 78, 79, 86, 99, 100, 102, 106, 120
Tatarca 100
Tatişçev 31, 32, 63, 76-79, 90, 97
Taymas Şaymov 31, 64, 65
Tevkel 57
Tevkelev 31, 32, 67, 68-71, 76, 98-100, 108, 121
Tipter 32, 71, 72, 95, 98, 101, 102, 104, 105, 113
Tissagetler 20
Tobol 32, 33, 35
Tore Baba Tavgulusof 55
Toretau 53
Tölös 16, 47
Troisk 21
tubi 54
Tungavur 111
Türkiye 12, 15, 21, 38, 59, 60, 67, 91, 93, 118, 120, 121

U

Ufa 120
Ufa İdili 55
Ulu Vengriya 43
Ural 5, 11, 15-21, 27, 28, 32-36, 40, 41, 43, 46, 47, 54, 59, 70, 79, 84, 97, 119
Uralsk 21, 78
Urşak 53
Urusov 32, 78, 79, 83-86, 89, 90, 95, 97
Usev 74
Uy 34, 97

Ü

Üsergen 15, 56, 111

V

Venedik 91
Venger 40
Vengerlerin 31, 43
Vengriya 42, 43
Verhne Ural 70
Vitevski 27, 36, 117
Vogul 19
Volga 35, 49, 61, 62, 67, 71, 79, 81
Von Ştukman 104, 105

Y

Yakut el-Hamevî 45, 46
Yangi Yol 21
Yayık 43, 56, 60, 67, 69, 70, 71, 74, 75, 78, 89, 94, 105, 111, 113-115, 121
Yayık Kazağı 74
Yazikov 84
Yelizaveta Petrovna 93
Yeney Tanıp 15
Yıldız 5, 22
Yumatı 15
Yumran 55

Z

Zainek 58
Zainsk 58
Zeki Velidi Togan 15-17, 31, 72, 78
Zilin 60
Zlatoust 50, 70